

Methods. *The connection of the problem of spirituality with the problem of development a man and personality formation, problem of technical development and solving global problems of mankind in Berdyaev's works.*

Results. *N.A. Berdyaev's views on the problem of spirituality contain certain contradictions caused by peculiarities of the scientist's world outlook, his understanding of social processes and human nature. The concept «spirituality» in Berdyaev's works is closely connected to the concept «humanity» which opens creative nature of a man and its whole relation to the world. Berdyaev proves that spirituality assists to harmonization of relations of a man with nature and society. Only a spiritually developed man is really free, able to resist evil, bear responsibility for his actions and be conscious of his engagement in world and cosmic processes.*

Academic novelty. *Actuality of N.A. Berdyaev's reflections on the problem of spirituality for the modern stage of mankind development is discovered. Also, peculiarities of understanding of spirituality by Berdyaev as its connection with the concepts «humanity», «good» and «evil», «personality» and «technical development» are investigated.*

Practical importance. *Practical value of the article is the possibility of use of this material for further comprehension of philosophical basics of steady development conception.*

Key words: *spirituality, God, man, personality, society, good, evil, freedom.*

Рекомендовано до публікації д-ром філос. наук,
проф. Нікітіним Л.М. Дата надходження рукопису 14.09.2012 р.

УДК 314.7.007.2:325.455:63" 20" ("21")

Крачковський Б.П., канд. іст. наук, доц.,
Копитко А.Д., канд. іст. наук, доц.

Львівський національний аграрний університет,
м. Дубляни, Україна,
e-mail: kaf_filosofii_lnau@ukr.net

РОБІТНИКИ ДЕРЖГОСПІВ У СОЦІАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТ.)

Krachkovskyy B.P., Cand. Sci. (Hist.),
Assoc. prof.
Kopytko A.D., Cand. Sci. (Hist.), Assoc. prof.

Lviv National Agrarian University, Dubliany,
Ukraine, e-mail: kaf_filosofii_lnau@ukr.net

WORKERS OF STATE FARMS IN SOCIAL STRUCTURE OF UKRAINIAN VILLAGE (SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY)

Мета. *Вивчити роль та місце робітників держгоспів у процесі формування соціальної структури українського села в 50-90-х рр. ХХ ст.*

Методика. *У процесі дослідження автори розглядають формування прошарку сільськогосподарських робітників держгоспів як один з елементів політики в СРСР, спрямований на індустріалізацію села загалом. Значну увагу зосереджено на ролі жінок, молоді та пенсіонерів у структурі робітників держгоспів. Простежено шляхи трансформації їхнього соціального складу та основні джерела поповнення. Враховано, поряд із соціальними та виробничими критеріями, також і територіальний у становленні цієї верстви, що дозволило побачити тісний зв'язок її становлення з планомірними заходами радянської влади. Окреслено органічний зв'язок між багатьма негативними явищами в українському селі доби незалежності з його радянським минулим. Руйнація держсектору в сільському господарстві за часів незалежності в багатьох аспектах виявилась необґрунтованою.*

Результати. *Апробовані як частина наукової монографії, на наукових конференціях, використовуються під час читання курсів соціології, політології.*

Наукова новизна. У статті автори пропонують розглянути проблему ролі робітників держгоспів у становленні соціальної структури українського села в нерозривному зв'язку із соціальними процесами в селі загалом та особливостями політики радянської влади зокрема.

Практична значущість. Результати, отримані авторами, переконливо свідчать про необхідність побудови ефективного держсектору в сільському господарстві України, поряд з іншими формами власності, та переконують в необхідності побудови цілеспрямованої державної програми відродження українського села в умовах ринкової економіки з метою ліквідації негативних диспропорцій в його соціальній структурі.

Ключові слова: радгоспи, сільське господарство, державна форма власності, робітники, місто, село, джерела поповнення, міграція.

Постановка проблеми. Відправним моментом наукової розробки теми стало з'ясування об'єктивних чинників, які обумовили кількісні зміни у складі робітників держгоспів на різних етапах їхнього соціального формування і розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певні аспекти вивчення запропонованої теми знайшли відображення в монографії П.П. Панченко, статтях Н.С. Назарової, Ю.Д. Носаченко та інших вітчизняних вчених. Однак комплексний її розгляд у контексті функціонування українського села на різних етапах його розвитку залишається незавершеним.

Постановка завдання. Мета статті – відтворити органічну взаємозалежність соціальної мобільності робітників держгоспів України від наявного соціального середовища суспільства і конкретного соціально-класового становища індивіда в системі панівних політичних і соціально-економічних відносин.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи, що в часи існування СРСР робітники держгоспів були включені до робітничого класу, спробуємо спочатку об'єктивно розглянути деякі процеси у розвитку його соціальної структури за рахунок влиття селянства як важливої передумови побудови безкласового суспільства і досягнення суцільної зайнятості сільського населення.

Відразу ж наголосимо, що для реалізації цієї комуністичної парадигми радянський режим не гребував ніякими антигуманними засобами: від збройного придушення національно-визвольних змагань початку ХХ ст. до насильницької індустріалізації й особливо колективізації; від організації штучних голодоморів – геноциду української сільської людності до проведення численних оргнаборів і вербувань на примарні будови комунізму. Як наслідок, у першій п'ятирічці кожен третій робітник промисловості – трансформований селянин, у наступній – вже кожен другий.

Взагалі знекровлення і розорення села, яке покликано було виступати донором людських ресурсів для міста, ніколи не припинялося. Різке погіршення соціального становища післявоєнного села, спричинене надмірним посиленням його визиску, призвело до масштабного вимушеного відходу селян з рідних домівок. Лише за рахунок міграції у міста чисельність сільського населення УРСР зменшилась за 1961-1990 рр. на 6,7 млн ос. [9]. Причому за рівнем інтенсивності вона незабаром перевищила показники в усіх країнах СНД.

З 70-х рр. ХХ ст. на селі стала простежуватися ще одна вкрай негативна тенденція – депопуляція сільського населення, яка в 90-ті рр. охопила всю Україну [7]. Вперше на це звернула увагу І.М. Прибиткова, яка застерегла, що за збереження такої ситуації до 2050 р. українське село перестане існувати [10].

З 60-х рр. ХХ ст. селянство знову обрано як об'єкт для підвищення «провідної ролі» робітничого класу у розбудові «соціально однорідного» суспільства. Правда, для цього тепер стали трансформувати колгоспників не в міських, а в сільськогосподарських, головним чином, робітників радгоспів. За підрахунками Е.В. Клопова, реорганізація колгоспів у радгоспи забезпечила за 60-80-ті рр. ХХ ст. дві третини приросту чисельнос-

ті робітників радгоспів колишнього СРСР [2, с. 140]. Загальний їхній масив в абсолютних вимірах зріс з 2,6 млн ос. у 1950 р. до 11,0 млн ос. у 1990 р., в тому числі в УРСР відповідно – з 0,3 млн ос. до 1,3 млн ос. [5, с. 390; 6, с. 535; 11, с. 34; 12, с. 69]. У підсумку вони стали більшістю серед сільського населення в ряді республік і регіонів колишнього СРСР, у приміських зонах навколо великих промислових центрів УРСР.

З'ясування внутрішньої структури робітників радгоспів і проблем їхньої зайнятості неможливе лише через зведення проблематики до аналізу міжкласових переміщень. Її пізнання передбачає вичленення із неї певних структурних частин і передовсім таких соціально-демографічних груп, як молодь, жінки, пенсіонери. За 1961-1970-ті рр. у радгоспи України прийнято на роботу 122,0 тис. ос. молоді, в тому числі 22,3 тис., які закінчили ПТУ і 27,3 тис. – денні середні загальноосвітні школи. У наступний період ситуація погіршилася. Всього за 1967-1987 рр. чисельність цих категорій молоді віком до 30 років зменшилась на 24,8 тис. (7,0%). Чому це сталося? Залишковий принцип фінансування соціально-культурної сфери не тільки сповільнив розвиток освіти, знизив її авторитет і соціальний статус, але й посилив міграцію молоді, ускладнивши демографічну ситуацію на селі [4, с. 137].

Простежимо тепер, яке місце серед джерел поповнення робітників належало незайнятому працездатному населенню, до якого відносили пенсіонерів і домогосподарок, що працювали в домашньому й особистому підсобному господарстві. Історично так склалося, що питома вага цих соціальних груп на селі була вищою, ніж в місті. На кінець 50-х рр. ХХ ст. вони склали п'яту частину працюючих в усіх галузях; 90% зайнятих у домашньому й особистому підсобному господарстві були жінки. Однак умови праці не могли бути сприятливими для нарощування частки домогосподарок серед поповнень робітників радгоспів, яка постійно скорочувалась і в 80-ті рр. в основному себе вичерпала (3,9%). Натомість чисельність пенсіонерів неухильно зростала. Загальна чисельність працюючих пенсіонерів у радгоспах України збільшилась з 23,2 тис. ос. у 1967 р. до 66,5 тис. ос. у 1987 р. За темпами приросту вони майже у 10 разів випередили інші вікові контингенти. Це можна пояснити старінням населення і, головне, прагненням пенсіонерів покращити свій добробут через різке підвищення «вартості» життя. З початком 90-х рр., коли село потрапило в неконтрольовану ринкову стихію і у зв'язку із цим різко впав життєвий рівень сільського населення, ще помітніше розширилися пропозиції робочої сили з боку осіб старшого працездатного віку [4, с. 143].

Реально ж прогрес цивілізованого суспільства як надзвичайно складної й структурно організованої соціальної системи здійснювався не в напрямку досягнення його соціальної однорідності через спрощеність й одноманітність існуючих елементів та компонентів, а навпаки, визначався надмірною ускладненістю і багатовимірністю різних зв'язків і складних частин, їх диференціацією й інтеграцією. Щодо ж розв'язання проблеми зайнятості населення, то вона не розв'язується виключно шляхом розширення рядів тих чи інших соціальних груп.

Проаналізований і критично переосмислений фактичний матеріал дав не зовсім повну уяву про джерела поповнення сільськогосподарських робітників. Для того, щоб детальніше їх охарактеризувати, використано наші розрахунки за даними 3312 особових облікових карток робітників радгоспів: «Алушта» АР Крим, Бабино-Томашівського цукрового комбінату Рівненської, «Винниківський» Львівської, ім. Кірова Київської, «Кіровський» Кіровоградської і «Маяк» Сумської областей України за 1959-1990 рр. (форма Т-2). У першій групі джерел із виробничих галузей (див. таблицю 1) переважали колгоспники, які відігравали основну роль у формуванні кадрів. Пізніше вони поступались іншим верствам, а їхня питома вага скоротилась більше, ніж у 8 разів. До кінця 80-х рр. більше половини робітників прийшли із промисловості, транспорту, будівництва і сфери обслуговування. Питома вага міських жителів серед них виросла з

10,4% до 43,4%, що стало проявом нової тенденції, коли посилювався процес повернення робітників міста до села. Це підтвердив аналіз внутрігалузевої структури виробничої сфери. Якщо до кінця 70-х рр. серед джерел домінувало сільське господарство, то в 80-ті рр. – промисловість.

Таблиця 1 – Джерела поповнення робітників радгоспів України (в %; в середньому за п'ятирічку)

Сфера діяльності	Роки						
	1959-1960	1961-1965	1966-1970	1971-1975	1976-1980	1981-1985	1986-1990
Промисловість	5,9	9,2	18,2	18,2	22,3	24,2	21,6
місто	4,9	8,7	17,2	17,8	21,0	22,2	19,2
село	1,0	0,5	1,0	0,4	1,3	2,0	2,4
Транспорт	0,5	4,4	3,9	7,8	8,6	8,3	8,2
місто	0,5	3,9	3,4	7,4	6,2	7,8	5,8
село		0,5	0,5	0,4	2,4	0,5	2,4
Будівництво	3,0	7,8	6,4	11,8	8,8	8,5	9,2
місто	2,8	6,3	5,9	10,9	7,7	7,7	8,7
село	0,2	1,5	0,5	0,9	1,1	0,8	0,5
Сфера обслуговування	2,7	6,7	7,4	8,7	7,0	11,8	11,4
місто	2,2	6,3	6,4	4,3	5,3	10,0	9,7
село	0,5	0,4	1,0	4,4	1,7	1,8	1,7
Радгоспи	0,2	5,3	15,3	6,1	10,0	7,6	7,8
Колгоспи	82,3	51,7	26,1	27,4	19,1	10,3	10,2
Загальноосвітні школи, СПТУ	0,5	4,3	5,0	4,8	9,3	6,3	10,7
Домогосподарки	1,0	1,0	10,3	6,5	6,1	6,9	3,9
Демобілізовані воїни	1,7	6,3	5,9	6,5	5,3	9,5	10,2
Інші сфери	2,2	3,3	1,5	2,2	5,5	6,6	6,8
<i>Всього прибуло</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

У другій групі джерел із невиробничої сфери картина була такою: питома вага домогосподарок всередині її зменшилась з 30,7% до 24,5%, випускників загальноосвітніх шкіл і професійно-технічних училищ збільшилась з 15,4% до 27,5%, демобілізованих воїнів залишилась у межах половини. Серед осіб, котрі прибули в радгоспи, переважали ті, хто щойно розпочинав свою трудову діяльність. Приплив домогосподарок неухильно зменшувався і нарешті майже зовсім припинився. Поповнення молоді, а вона була представлена не тільки робітниками, а й колгоспниками і сільською інтелігенцією, навпаки, зросло. Поряд з робітниками промисловості молоді належало перше місце, тобто за всією своєю суперечливістю простежувався процес відтворення робітників радгоспів на власній соціальній основі. Незважаючи на те, що у 7,7 разу (з 3,2% до 24,8%) підвищилась питома вага поповнень із незайнятого працездатного населення, весь час переважала виробнича сфера.

З'ясування характеру джерел поповнення робітників радгоспів передбачало визначення їх не лише за соціальною і виробничою, але й за територіальною ознаками. У цьому плані весь час переважав (90,6%) внутрішньобласний обмін. Серед осіб, що прийшли з інших областей, питома вага їх становила 68,2%, а з інших республік колишнього СРСР – 31,8%. Питома вага міських жителів промисловості, транспорту, будівництва і сфери обслуговування, які прийшли за міжобласним обміном у межах України, дорівнювала 52,8%, а за міжреспубліканським (переважно в степову зону) – 62,2% [3, с. 155].

Якщо охарактеризувати соціальну структуру села за соціально-етнічною ознакою, то вона теж стала деформованою. У селах зменшилась питома вага українців (станом на 1 січня 1990 р.) серед робітників 39,4% і службовців – 10,4%, а росіян відповідно зросла – 54,7% і 15,2%. Виняток склали колгоспники – 50,0% і 29,8% [8]. Цілеспрямовані міграційні потоки під маскою «переміщення і перерозподілу трудових ресурсів» були нічим іншим, як проявом великодержавницької політики.

При цьому зазначимо, що її вже було розпочато з 1935 р., коли на місце обезлюднених голодомором українських сіл стали масово завозити переселенців, в основному з Російської Федерації, котрих на 1991 р. прибуло понад 12 млн [4]. Зростаюча чужорідна міграція зденаціоналізувала автохтонний етнос і зміцнювала верховенство так званого російськомовного елемента.

У цілому територіальні джерела поповнення не спричинили суттєвого впливу на формування стабільних трудових колективів. Превалував відплив над припливом. Від'їжджали, як правило, молоді фахівці, кваліфіковані особи працездатного віку, що негативно позначалося на виробничому процесі. Станом на 1 серпня 1989 р. у радгоспах України не було укомплектовано 61,4 тис. робочих місць [3, с. 147].

Левову частку в територіальному плані посів потік в напрямку «село-місто», що перевищив всі загальноприйняті і допустимі норми. Нерегульованість територіальної мобільності спричинила різке посилення урбанізації і скорочення чисельності сільського населення республіки. Не випадково, що з року в рік погіршувалася соціально-економічна ситуація в селі через виснаження матеріальних ресурсів, незадовільні умови праці, відсталість медичного і культурно-побутового обслуговування хліборобів. Ринкову хаотичність поглибила криза, викликавши водночас посилення рееміграційного процесу міських громадян в село. Така своєрідність спричинена «не діянням прогресивної тенденції – взаємообміну трудовими ресурсами», як свого часу піднесено писала офіційна література, а тим, що безробіття стало реальністю. Конверсія ВПК, реорганізація спотвореної імперським центром структури промислового потенціалу змусили передовсім «маятникових мігрантів» влаштовуватись на роботу за місцем постійного проживання.

З проголошенням незалежності та обранням курсу на реформування аграрної сфери не відбулося трансформації соціальної структури українського села і його зайнятості на основі істотного перетворення інститутів власності. Причин цьому чимало і передовсім їх можна звести до таких: соціальна орієнтованість ринкової економіки виявилася прожектерською; становлення фермерства зокрема і середнього класу в цілому як гаранта соціальної стабільності не забезпечувалося належною правовою і фінансово-економічною підтримкою; реорганізація сільського господарства на засадах його багатокладності звелася в основному до формальної приватизації (за влучною народною назвою – прихватизації), яка породила соціальне розшарування сільського населення і його поляризацію. Це викликало непевність у власній соціальній самоідентифікації з конкретними соціальними втратами українського суспільства. Особливо це притаманно для людей старших поколінь, аніж для тих, хто сформувався в постсоціалістичний період.

Постійна дискримінація села призвела не тільки до обезлюднення тисячі поселень і поглиблення депопуляційних процесів, руйнування виробничої і соціальної інфраструктури, а й до повсюдного загострення проблеми зайнятості і масового поширення безробіття. Усе це спонукало одну частину людної шукати роботу за кордоном, іншу (переважно міщан), через їхню злиденність і зубожіння як результат посилення системної кризи в країні – переселятися в село. Спровокована протиприродна рееміграція унеможлиблювала вияв реальних соціальних позицій як робітника, так і селянина, не кажучи вже про фермера. Нерідко люди визначають свій статус виключно економічними критеріями, нівелюючи такі характеристики, як освіта, моральні переконання, ви-

конувана робота, досвід. Через це людина з вищою освітою так само низько оцінює свій статус, як і люди, котрі не мають вищої освіти або престижної професії. Маргіналізація стала характерною рисою практично для всіх соціальних груп українського суспільства. Адже в трансформаційному суспільстві, яким є український соціум, замість усталених норм і цінностей, способів діяльності, для людей важливими є будь-які способи діяльності, аби лишень адаптуватись до соціальних умов, що постійно змінюються [2, с. 208]. Наприклад, жителю села може бути байдуже: працювати в чужому господарстві, займатись фермерством, паразитувати, займатись домашнім господарством за умови, якщо кожен з перелічених видів дозволить йому більш-менш нормально себе почувати в невизначених соціальних ситуаціях.

В Україні дослідники пропонують виокремлювати для соціальних реалій в селі часів незалежної України два прошарки населення: 1) ті, хто поєднує роботу в місті з працею в сільському господарстві (причому займається напів- і некваліфікованою фізичною працею); 2) ті, хто має статус найманих робітників та виключно займається сільськогосподарською працею [2, с. 175]. При цьому старші вікові групи серед селян найменше себе ототожнюють із середнім класом (всього 3-4%) [2, с. 181].

З ліквідацією на селі організаційно-господарських структур міські реемігранти, селяни і робітники (питома вага зайнятого сільського населення у державній формі власності зменшилася з 31,7% на кінець 90-х рр. XX ст. до 4,0% на початок XXI ст.) вимушені були переходити працювати в одноосібне, а фактично натуральне доіндустріальне домашнє господарство [13, с. 139]. Слабкий розвиток інституту приватної власності, невисокий соціальний статус селянства в часи існування СРСР значною мірою обумовили кризові явища в структурі українського села в пострадянський період. Водночас соціологи відзначають, що в цьому стані є і свої переваги. Зокрема, зникає соціальна ситуація, за якої блага і ресурси чітко розподілялись між окремими соціальними групами суспільства і досягти високого соціального статусу представнику непривілейованої соціальної групи було доволі складно. Сьогодні ж вирішальними факторами є власні зусилля та можливості індивіда для досягнення високого соціального статусу. Тому важливо не допустити монополізації ресурсів і благ в руках окремих соціальних груп, а такі спроби ми сьогодні спостерігаємо. В умовах трансформації українського суспільства економічний статус організацій обумовлює груповий та індивідуальний економічний статус [2, с. 171]. Наприклад, успішно функціонуюче господарство сільськогосподарського профілю чи, навпаки, збанкрутіле або те, яке перебуває у стані глибокої кризи, обумовлює ситуацію, коли в першому випадку люди – працівники почувуються впевнено, їхня праця вважається престижною, а в другому – невпевнені в завтрашньому дні, не мають соціального престижу.

Наголосимо, що у розвинених країнах частка приватного одноосібного сектору з виробництва окремих видів товарної сільськогосподарської продукції досить висока [1], а державного – доведена в цілому по галузі до третини [13]. В Україні така соціальна категорія зайнятих стала мінімальною. Спрощене подолання монополізму державної власності знову обернулося черговим лихом для хлібороба. Виявилося, що подібне «роздержавлення» аж ніяк не може бути панацеєю для нього від усіляких бід, нещасть і поневірянь.

Висновки. За всіх очевидних видозмін щодо джерел поповнення як в часі (історично), так і в просторі (територіально) робітників держгоспів вони не спроможні були істотно впливати на динаміку соціальної структури українського села, а тим паче на розв'язання проблеми зайнятості. Адже за умови панівних владних відносин тоталітаризму існуюча так звана соціальна однорідність суспільства досягалась одержавленням власності і відчуженням від неї працюючих, а в наш час її гомогенність визначалася в основному маргіналізацією і люмпенізацією населення. Неподолана деструкція переміщень соціальних спільнот руйнувала внутрішню конструкцію елементів соціальної

структури, протидіяла формуванню раціональних зв'язків між ними та їхній трудовій мотивації, які мали бути адекватними ринковій моделі функціонування аграрної сфери і продуктивній зайнятості сільського населення.

Перспективи дослідження. Подальші дослідження ролі робітників держгоспів у сільському господарстві України радянської доби будуть спрямовані на розкриття їхнього соціально-політичного та духовного життя, а також на висвітлення соціально-економічних умов розвитку цієї верстви в соціальній структурі українського села.

Список літератури / References:

1. Одноосібні селянські господарства / М. Андрушко, Л. Балаш, Р. Попівняк, О. Лисюк // Вісник Львівського національного аграрного університету: економіка АПК. – 2010. – № 17. – С. 234-238.
Andrushko, M., Balash, L., Popivnyak, R. and Lysyuk, O. (2010), "Individual private households", *Collection of works of Lviv National Agrarian University: economics of AIC*, no. 17, pp. 234-238.
2. Коваліско Н.В. Основи соціальної стратифікації: навч. посіб. / Н.В. Коваліско. – Львів: Магнолія 2006, 2009. – 323 с.
Kovalisko, N.V. (2009), *Osnovy socialnoi stratyfikacii* [Basics of social stratification: tutorial], Magnoliia 2006, Lviv, Ukraine.
3. Клопов Э.В. Рабочий класс СССР: тенденции развития в 60-70-е годы / Э.В. Клопов. – М.: Мысль, 1985. – 336 с.
Клоров, Е.В. (1985), *Rabochiy klass SSSR: tendencii razvitiia v 60-70-ye gody* [Working class of the USSR: Tendencies of the development in the 60-70ss], Mysl, Moscow, Russia.
4. Крачковський Б.П. Робітники сільського господарства України: 60-і - перша половина 90-х рр. XX ст. / Б.П. Крачковський. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Л.: Логос, 2000. – 311 с.
Krachkovskiy, B.P. (2000), *Robitnyky silskogo gospodarstva Ukrainy: 60-i – persha polovyna 90-h XX st.* [Agricultural workers of Ukraine: 60s – first half of 90s of the XXth century, 2nd edition], Logos, Lviv, Ukraine.
5. Кужільний Г. Голодомор: цинізм та наслідки трагедії / Г. Кужільний // Персонал плюс. – 2012. – 14-20 листопада.
Kuzhilnyi, H. (2012), "Famine: cynicism and outcomes of the tragedy", *Personal plus*, November 14-20.
6. Народне господарство Української РСР в 1990 році. Статистичний щорічник. – К.: Техніка, 1991. – 390 с.
National economy of the Ukrainian SSR in 1990. Annual statistical reference book (1991), *Tekhnika*, Kyiv, Ukraine.
7. Народное хозяйство СССР в 1990 г. Статистический ежегодник. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 766 с.
National economy in the USSR in 1990. Annual statistical reference book (1991), *Finances and Statistics*, Moscow, Russia.
8. Нас було 52 млн. Куди поділись 6000000 // Тиждень. – 2012. – № 2. – С. 14-17.
"We were 52 mln. Where did 6,000,000 disappear" (2012), *Week*, no. 2, pp. 14-17.
9. Наумко В. Село на нашій Україні: сучасний стан, проблеми, тривоги (етнографічний нарис) / В. Наумко // Народна творчість та етнографія. – 1992. – № 4. – С. 28-32.
Naumko, V. (1992), "Village in our Ukraine: modern conditions, problems, concerns (ethnographic essay)", *Folk art and ethnography*, no. 4, pp. 28-32.
10. Прибиткова І.М. Місто: простір, час, соціум / І.М. Прибиткова // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 7. – С. 15-18.
Prybytkova, I.M. (1991), "City: space, time, socium", *Philosophical and social thought*, no. 7, pp. 15-18.

11. Прибиткова І.М. Чи загрожує депопуляція українському селу? / І.М. Прибиткова // Філософська і соціологічна думка. – 1989. – № 3. – С. 19-20.
Prybytkova, I.M. (1989), “Is there a threat of de-population to the Ukrainian village?”, *Philosophical and social thought*, no. 3, pp. 19-20.
12. Радгоспи Української РСР в цифрах. Статистичний збірник. ЦСУ при Раді Міністрів УРСР. – К.: Статистика, 1973. – 254 с.
State farms of Ukrainian SSR in figures. Statistical reference book. CSB of the Soviet of Ministers of UkrSSR (1973), *Statistics*, Kyiv, Ukraine.
13. Труд в СССР: Статистический сборник. Госкомстат СССР – М.: Финансы и статистика, 1988. – 302 с.
Labour in the USSR: Statistical reference book. State Statistical Bureau of the USSR, (1988), Finance and Statistics, Moscow, Russia.
14. Чернега І.І. Зайнятість сільського населення на сучасному етапі ринкових перетворень / І.І. Чернега // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 138-142.
Cherneha, I.I. (2008), “Employment of rural population on the modern stage of market transformations”, *Economics of AIC*, no. 5, pp. 138-142.

Цель. Изучить роль и место рабочих госхозов в процессе формирования социальной структуры украинского села в 50-90-х гг. XX ст.

Методика. В процессе исследования авторы рассматривают формирование прослойки сельскохозяйственных рабочих госхозов как один из элементов политики в СССР, направленной на индустриализацию деревни в целом. Значительное внимание обращено на роль женщин, молодежи и пенсионеров в структуре рабочих госхозов. Исследованы пути трансформации их социального состава и главные источники пополнения. Учтён вместе с социальным и производственным критериями также и территориальный критерий в формировании этой группы, что дало возможность увидеть тесную связь между её становлением и планомерными мероприятиями советской власти. Очерчена органическая связь между многими негативными явлениями в украинской деревне периода независимости с её советским прошлым. Разрушение госсектора в сельском хозяйстве времен независимости во многих отношениях было беспочвенным.

Результаты. Апробированы как часть научной монографии, на научных конференциях, используются при чтении курсов социологии, политологии.

Научная новизна. В статье авторы предлагают рассматривать проблему роли рабочих госхозов в формировании социальной структуры украинского села в неразрывной связи с социальными процессами в деревне вообще и особенностями политики советской власти в частности.

Практическая значимость. Результаты, полученные авторами, убедительно свидетельствуют о необходимости построения эффективного госсектора в сельском хозяйстве Украины наряду с другими формами собственности и хозяйствования и убеждают в необходимости построения целенаправленной государственной программы возрождения украинского села в условиях рыночной экономики.

Ключевые слова: совхозы, сельское хозяйство, государственная форма собственности, рабочие, город, деревня, источники пополнения, миграция.

Objective. To study the role and place of state farm workers in the process of formation the social structure of the Ukrainian village in the 50-90 cc of the century.

Methods. The authors treat the process of formation the stratum of state farm workers as one of the elements of the USSR policy aimed at industrialization of the village in general. Great attention is paid to the role of women, young and retired people in the structure of workers in state farms. The ways of transformation of their social structure and the main sources of their replenishment have been analyzed. Social and production criteria as well as territorial one have been taken into account in determining this stratum. This demonstrated a close link between its emergence and the planned measures of the Soviet power. The connection between negative effects in the Ukrainian village of the inde-

pendence years with its Soviet past has been described. Ruin of state sector in agriculture during the independence times has not been grounded in many ways.

Results. *The materials have been approbated as a part of scientific monography, at scientific conferences as well as used as teaching materials for the courses of Social and Political Studies.*

Scientific novelty. *The authors suggest considering the problem of state farm workers and their role in establishing the social structure of Ukrainian village in connection with social processes in the village in general and special policy of the Soviet power in particular.*

Practical importance. *The obtained results prove the necessity of establishing the effective state sector in Ukrainian agriculture together with other forms of ownership. They also prove the necessity to develop a goal-seeking program of renovation the Ukrainian village under market conditions with the aim of elimination the negative disproportion in its social structure.*

Key words: *state farms, agriculture, state ownership, workers, city, village, sources of replenishment, migration.*

Рекомендовано до публікації д-ром екон. наук
Березівським П.С. Дата надходження рукопису
19.09.2012 р.

УДК 327(437.6:100)

Мармазова О.І., канд. іст. наук,

Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського,
м. Донецьк, Україна,
e-mail: marmazovaolga@gmail.com

Мармазова Т.Р.

Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського,
м. Донецьк, Україна,
e-mail: tatyamarmazov@gmail.com

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ТА ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ЧИННИКИ В ПОБУДОВІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ СЛОВАЧЧИНИ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Marmazova O.I., Cand. Sci. (Hist.)

Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Donetsk, Ukraine,
e-mail: marmazovaolga@gmail.com

Marmazova T.R.

Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Donetsk, Ukraine,
e-mail: tatyamarmazov@gmail.com

GEOPOLITICAL AND CIVILIZATIONAL FACTORS IN CREATION OF SLOVAKIA FOREIGN POLICY STRATEGY: EXPERIENCE FOR UKRAINE

Мета. *Дослідити, як геополітичний чинник впливає на зовнішньополітичну орієнтацію країни; дослідити цивілізаційну різницю, яка існує між Україною та Словаччиною, та її вплив на історичний розвиток держав.*

Методика. *Метод комплексного підходу до політологічного матеріалу, який, на думку автора, дозволяє поєднати різні засоби політологічного дослідження (хронологічний, порівняльно-історичний, структурно-систематичний, аналітичний, статистичний), не порушуючи принципів об'єктивного пізнання та тенденцій історичного розвитку.*